

Repertoriul jurisprudenței

HOTĂRÂREA CURȚII (Marea Cameră)

16 iulie 2015*

„Directiva 2000/43/CE — Principiul egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică — Cartiere urbane populate în principal de persoane de origine romă — Amplasarea contoarelor de energie electrică pe stâlpii care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene, la o înălțime de șase-șapte metri — Noțiunile «discriminare directă» și «discriminare indirectă» — Sarcina probei — Justificare eventuală — Prevenirea manipulărilor contoarelor de energie electrică și a racordărilor nelegale — Proportionalitate — Caracter generalizat al măsurii — Efect jignitor și stigmatizant al acesteia — Directivele 2006/32/CE și 2009/72/CE — Imposibilitatea utilizatorului final de a controla consumul de energie electrică”

În cauza C-83/14,

având ca obiect o cerere de decizie preliminară formulată în temeiul articolului 267 TFUE de Administrativen sad Sofia-grad (Bulgaria), prin decizia din 5 februarie 2014, primită de Curte la 17 februarie 2014, în procedura

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD

împotriva

Komisia za zashtita ot diskriminatsia,

cu participarea:

Anelia Nikolova,

Darzhavna Komisia za energiyno i vodno regulirane,

CURTEA (Marea Cameră),

compusă din domnul K. Lenaerts, vicepreședinte, îndeplinind funcția de președinte, domnul A. Tizzano, doamna R. Silva de Lapuerta, domnii M. Ilešič și S. Rodin și doamna K. Jürimäe, președinți de cameră, domnii A. Rosas, E. Juhász, J. Malenovský și D. Šváby, doamna A. Prechal (raportor) și domnii F. Biltgen și C. Lycourgos, judecători,

avocat general: doamna J. Kokott,

grefier: doamna C. Strömholm, administrator,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 13 ianuarie 2015,

* Limba de procedură: bulgara.

luând în considerare observațiile prezentate:

- pentru CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD, de A. Ganev, de V. Bozhilov și de A. Dzhingov, avocats;
- pentru Komisia za zashtita ot diskriminatsia, de A. Strashimirova, în calitate de agent;
- pentru doamna Nikolova, de S. Cox, barrister, de M. Ferschtman și de Y. Grozev, avocats;
- pentru guvernul bulgar, de E. Petranova și de D. Drambozova, în calitate de agenți;
- pentru Comisia Europeană, de D. Martin și de D. Roussanov, în calitate de agenți,

după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 12 martie 2015,

pronunță prezenta

Hotărâre

- 1 Cererea de decizie preliminară privește interpretarea articolului 1 și a articolului 2 alineatul (1) și alineatul (2) literele (a) și (b) din Directiva 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică (JO L 180, p. 22, Ediție specială, 20/vol. 1, p. 19), precum și a articolului 21 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (denumită în continuare „carta”).
- 2 Această cerere a fost formulată în cadrul unei proceduri prin care CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD (denumită în continuare „CHEZ RB”) solicită anularea unei decizii a Komisia za zashtita ot dikriminatsia (Comisia pentru Protecția împotriva Discriminării, denumită în continuare „KZD”), prin care aceasta din urmă a obligat CHEZ RB să pună capăt unei discriminări exercitate față de doamna Nikolova și să se abțină în viitor de la acest tip de comportament discriminatoriu.

Cadrul juridic

Dreptul Uniunii

Directiva 2000/43

- 3 Considerentele (2), (3), (9), (12), (13), (15), (16) și (28) ale Directivei 2000/43 au următorul cuprins:
 - „(2) În conformitate cu articolul 6 din Tratatul privind Uniunea Europeană, Uniunea Europeană se bazează pe principiile libertății, democrației, respectării drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precum și ale statului de drept, principii care sunt comune tuturor statelor membre, și trebuie să respecte drepturile fundamentale, garantate de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale[, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950,] rezultate din tradițiile constituționale comune tuturor statelor membre, ca principii generale ale dreptului comunitar.
 - (3) Dreptul la egalitate în fața legii și la protecție împotriva discriminării pentru toate persoanele constituie un drept universal recunoscut de Declarația universală a drepturilor omului, de Convenția Organizației Națiunilor Unite privind eliminarea tuturor formelor de discriminare a femeilor, de Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială

și de Convențiile Organizației Națiunilor Unite privind drepturile civile și politice și drepturile economice, sociale și culturale, precum și de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnate de toate statele membre.

[...]

- (9) Discriminarea bazată pe rasă sau origine etnică poate submina realizarea obiectivelor Tratatului CE, în special atingerea unui înalt nivel de ocupare a forței de muncă și de protecție socială, creșterea nivelului de trai și a calității vieții, coeziunea și solidaritatea economică și socială. Ea poate submina, de asemenea, obiectivul dezvoltării Uniunii Europene ca un spațiu al libertății, securității și justiției.

[...]

- (12) În vederea dezvoltării unor societăți democratice și tolerante, care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică, acțiunile specifice privind discriminarea bazată pe rasă sau origine etnică trebuie să depășească accesul la activități desfășurate ca angajat sau ca persoană independentă și să acopere domenii precum educația, protecția socială, inclusiv securitatea socială și sănătatea, avantajele sociale și accesul la bunuri și servicii, precum și furnizarea acestora.
- (13) În acest scop, orice discriminare directă sau indirectă, bazată pe rasă sau origine etnică, în domeniile care fac obiectul prezentei directive, trebuie interzisă în întreaga Comunitate. [...]

[...]

- (15) Aprecierea elementelor din care se poate deduce dacă a avut loc o discriminare directă sau indirectă este sarcina autorității judiciare naționale sau a unei alte autorități naționale competente, în concordanță cu legislația internă și cu practicile naționale. Asemenea reglementări pot prevedea, îndeosebi, ca discriminarea indirectă să fie stabilită prin orice mijloace, inclusiv pe baza datelor statistice.
- (16) Este important ca toate persoanele fizice să fie protejate împotriva discriminării pe baza rasei sau originii etnice. Statele membre trebuie, de asemenea, să acorde protecție, când este cazul și în concordanță cu tradițiile și practicile lor naționale, persoanelor juridice care sunt discriminate pe baza rasei sau originii etnice a membrilor lor.

[...]

- (28) [...] obiectivul prezentei directive, și anume acela de a asigura în toate statele membre un înalt nivel comun de protecție împotriva discriminării, nu poate fi îndeplinit corespunzător de către statele membre. [...]"

4 În conformitate cu articolul 1 din Directiva 2000/43, „scopul [acesteia] este de a stabili un cadru pentru combaterea discriminării pe baza rasei sau originii etnice, în vederea punerii în aplicare în statele membre a principiului egalității de tratament”.

5 Articolul 2 din această directivă, intitulat „Conceptul de discriminare”, prevede:

„(1) În sensul prezentei directive, principiul egalității de tratament înseamnă că nu se face o discriminare directă sau indirectă pe baza rasei sau originii etnice.

(2) În sensul alineatului (1):

- (a) se consideră că are loc o discriminare directă atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât a fost sau ar fi o altă persoană, într-o situație comparabilă, pe baza rasei sau originii etnice;
- (b) se consideră că are loc o discriminare indirectă atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră pune o persoană, de o anumită rasă sau origine etnică, într-o situație specială dezavantajoasă, în comparație cu alte persoane, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim și dacă mijloacele de atingere a acelui scop sunt corespunzătoare și necesare.

(3) Hărțuirea se consideră discriminare în sensul primului alineat, dacă are loc un comportament nedorit legat de rasă sau originea etnică, având drept scop sau efect violarea demnității unei persoane sau crearea unui mediu de intimidare, ostil, degradant, umilitor sau jignitor. [...]

[...]"

6 Articolul 3 din directiva menționată, intitulat „Domeniul de aplicare”, prevede la alineatul (1) litera (h):

„În limitele competențelor conferite Comunității, prezenta directivă se aplică tuturor persoanelor [...] în ceea ce privește:

[...]

(h) accesul la bunuri și servicii și furnizarea acestora, la dispoziția publicului, inclusiv în ceea ce privește locuința.”

7 Articolul 6 din Directiva 2000/43, intitulat „Cerințe minime”, prevede la alineatul (1):

„Statele membre pot introduce sau menține dispoziții care sunt mai favorabile pentru protejarea principiului egalității de tratament decât cele stabilite de prezenta directivă.”

8 Articolul 8 din această directivă, intitulat „Sarcina probei”, prevede la alineatul (1):

„Statele membre iau măsurile care sunt necesare, în conformitate cu sistemele lor judiciare, pentru ca, atunci când o persoană care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament prezintă, în fața unei autorități sau a altei instanțe judecătorești competente, fapte pe baza cărora se poate prezuma că a avut loc o discriminare directă sau indirectă, pârâtul să fie obligat să dovedească faptul că nu a avut loc o încălcare a principiului egalității de tratament.”

Directiva 2006/32/CE

9 Considerentul (29) al Directivei 2006/32/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 5 aprilie 2006 privind eficiența energetică la utilizatorii finali și serviciile energetice și de abrogare a Directivei 93/76/CEE a Consiliului (JO L 114, p. 64, Ediție specială, 12/vol. 2, p. 222) prevedea:

„Pentru a permite consumatorilor finali să ia decizii în cunoștință de cauză cu privire la consumul individual de energie, ar trebui să li se ofere o cantitate rezonabilă de informații despre acesta, precum și alte informații relevante [...] În plus, consumatorii ar trebui să fie încurajați în mod activ să își verifice în mod regulat propriile indicații ale contoarelor.”

10 Articolul 13 alineatul (1) primul paragraf din Directiva 2006/32 prevedea:

„Statele membre garantează că, în măsura în care este posibil din punct de vedere tehnic, rezonabil din punct de vedere financiar și proporțional în raport cu economiile de energie potențiale, consumatorii finali de electricitate [...] sunt dotați cu contoare individuale la prețuri competitive, care reflectă exact consumul real de energie al consumatorilor finali și care furnizează informații despre timpul efectiv de utilizare.”

Directiva 2009/72/CE

11 Articolul 3 din Directiva 2009/72/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 13 iulie 2009 privind normele comune pentru piața internă a energiei electrice și de abrogare a Directivei 2003/54/CE (JO L 211, p. 55) prevede la alineatele (3) și (7):

„(3) Statele membre garantează că toți clienții casnici [...] beneficiază de serviciile universale, și anume de dreptul de a li se furniza, pe teritoriul lor, energie electrică de o calitate bine definită, la prețuri rezonabile, transparente, ușor comparabile și nediscriminatorii. [...]

[...]

(7) Statele membre iau măsurile corespunzătoare pentru protecția clienților finali [...] Cel puțin în ceea ce privește clienții casnici, aceste măsuri le includ pe cele prevăzute la anexa I.”

12 Potrivit punctului 1 literele (h) și (i) din anexa I la Directiva 2009/72:

„1. [...] măsurile prevăzute la articolul 3 au scopul de a garanta clienților:

[...]

(h) faptul că au la dispoziție datele privind consumul propriu [...];

(i) informarea corespunzătoare cu privire la consumul real de energie electrică și la costurile reale, suficient de frecventă astfel încât aceștia să aibă posibilitatea să-și regularizeze propriul consum de energie electrică. [...]”

Dreptul bulgar

Legea privind protecția împotriva discriminării

13 Potrivit articolului 4 din Legea privind protecția împotriva discriminării (Zakon za zatschtita ot diskriminatsia, denumită în continuare „ZZD”):

„(1) Este interzisă orice discriminare directă sau indirectă bazată pe [...] rasă, naționalitate, apartenență etnică, [...] situație familială [...].

(2) Există o discriminare directă atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât este, a fost sau ar fi tratată o altă persoană, într-o situație comparabilă, pe baza caracteristicilor personale prevăzute la alineatul 1.

(3) Există o discriminare indirectă atunci când, pe baza caracteristicilor personale prevăzute la alineatul 1, o persoană este pusă într-o situație mai puțin favorabilă în comparație cu alte persoane, prin intermediul unei dispoziții, al unui criteriu sau al unei practici aparent neutre, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim, și dacă mijloacele utilizate pentru atingerea sa sunt corespunzătoare și necesare.”

14 Alineatul 1 punctele 7-9 din dispozițiile de completare a ZDD prevede:

„În sensul prezentei legi:

Punctul 7. «Tratament defavorabil» înseamnă orice faptă (acțiune sau omisiune) care aduce atingere direct sau indirect unor drepturi sau interese legitime.

Punctul 8. «Pe baza caracteristicilor personale prevăzute la articolul 4 alineatul 1» înseamnă: pe baza existenței efective (prezente sau trecute sau prezumate) a uneia sau mai multor dintre aceste caracteristici personale în persoana celui discriminat sau a altei persoane cu care acesta are legături sau trebuie să se prezume că are legături, dacă această legătură este un motiv de discriminare;

Punctul 9. «Persoanele legate» sunt: [...] persoanele care, din alte motive, pot fi considerate direct sau indirect dependente de victimă, atunci când această legătură este cauza discriminării; [...]

15 Potrivit articolului 40 alineatele (1) și (2) din ZDD:

„1. [KZD] este un organ de stat specializat și independent, de prevenire a discriminărilor, de protecție împotriva acestora și de garantare a egalității de șanse.

2. KZD efectuează un control al aplicării și al respectării prezentei legi [...]

Legea privind energia

16 Articolul 10 din Legea privind energia (Zakon za energetikata, denumită în continuare „ZE”) prevede că „[r]eglementarea activităților din domeniile energiei [...] este asigurată de Darzhavna Komisia po energiyno i vodno regulirane (Comisia Națională a Piețelor de Energie și de Apă) [...], organism de stat specializat independent”.

17 Articolul 104a alineatul 4 din ZE prevede:

„Condițiile generale publicate întră în vigoare pentru clientul final chiar în lipsa acceptării exprese în scris.”

18 Potrivit articolului 120 alineatele (1) și (3) din ZE:

„1 Se procedează la citirea energiei electrice furnizate clientului final cu ajutorul unor instrumente de măsurare comercială care aparțin operatorului rețelei de transport sau de distribuție a energiei electrice [...]

3 Operatorul rețelei de transport sau de distribuție a energiei electrice stabilește tipul, numărul și amplasamentul instrumentelor și materialului de măsurat [...]

Condițiile generale ale CHEZ RB

- 19 Condițiile generale ale CHEZ RB, astfel cum sunt aprobate de Darzhavna Komisia po energiyno i vodno regulirane, prevăd la articolul 27:

„1 Instrumentele de măsurare comercială [...] sunt dispuse astfel încât clientul să poată exercita un control vizual asupra indicațiilor lor.

2 Dacă, pentru a proteja viața și sănătatea locuitorilor, proprietatea, calitatea energiei electrice, continuitatea alimentării cu energie electrică, precum și securitatea și fiabilitatea sistemului de furnizare a energiei, instrumentele de măsurare comercială au fost instalate în spații greu accesibile, întreprinderea de distribuție a energiei electrice este obligată să garanteze, pe propria cheltuială, posibilitatea unui control vizual, în termen de trei zile de la cererea scrisă formulată în acest sens de client.”

- 20 În ceea ce privește posibilitatea de control vizual menționată, condițiile generale ale CHEZ RB prevăd trimiterea de către aceasta a unui vehicul cu platformă de ridicare ce permite angajaților săi să efectueze citirea contoarelor de energie electrică situate la înălțime și să comunice această informație clientului. Pe de altă parte, este posibilă instalarea de către client, cu titlu oneros, a unui al doilea contor, numit „de control”, în locuința sa.

Litigiul principal și întrebările preliminare

- 21 Doamna Nikolova deține, în cadrul unei întreprinderi individuale, un magazin alimentar situat în cartierul „Gizdova mahala” din orașul Dupnitsa (Bulgaria), cartier locuit în principal de persoane de origine romă.
- 22 În 1999 și în 2000, CHEZ RB a instalat contoarele de energie electrică pentru toți abonații acestui cartier pe stâlpii din beton care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene, la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce în celelalte cartiere contoarele instalate de CHEZ RB sunt amplasate la o înălțime de 1,70 metri, în general în locuințele consumatorilor, pe fațadele exterioare sau pe gardurile din jurul acestora (practică denumită în continuare „practica în litigiu”).
- 23 În luna decembrie 2008, doamna Nikolova a depus la KZD o plângere prin care a arătat că practica în litigiu se explica prin faptul că majoritatea locuitorii cartierului „Gizdova mahala” erau de origine romă și că ea însăși era, ca urmare a acestui fapt, victima unei discriminări directe pe bază de naționalitate („narodnost”). Persoana în cauză se plângea în special de faptul că nu își putea consulta contorul de energie electrică în vederea controlării consumului și că nu se putea asigura de exactitatea facturilor care îi erau adresate și care ar fi fost, în opinia sa, supraevaluate.
- 24 La 6 aprilie 2010, KZD a adoptat o decizie prin care a constatat că practica în litigiu constituia o discriminare indirectă interzisă, bazată pe naționalitate, în sensul articolului 4 alineatele 1 și 3 din ZZD.
- 25 Această decizie a fost anulată prin decizia din 19 mai 2011 a Varhoven administrativen sad (Curtea Administrativă Supremă), în special pentru motivul că KZD nu a indicat în raport cu deținătorii a cărei alte naționalități ar fi fost discriminată doamna Nikolova. Cauza a fost trimisă la KZD.
- 26 La 30 mai 2012, KZD a adoptat o nouă decizie, constatând că CHEZ RB a exercitat față de doamna Nikolova o discriminare directă bazată pe „situația personală” a acesteia, în sensul articolului 4 alineatele 1 și 2 din ZZD, punând-o pe persoana în cauză, din cauza locului în care se afla sediul întreprinderii sale, într-o situație dezavantajoasă în raport cu ceilalți clienți ai CHEZ RB, ale căror contoare erau instalate în locuri accesibile.

- 27 CHEZ RB a formulat o acțiune împotriva acestei decizii în fața Administrativen sad Sofia-grad.
- 28 În decizia sa de trimitere, instanța menționată consideră, cu titlu introductiv, că Directiva 2000/43 efectuează o aplicare concretă a principiului general al nediscriminării bazate pe rasă sau origine etnică, consacrat în special la articolul 21 din cartă, și că situația în discuție în litigiul principal intră în domeniul de aplicare material al directivei menționate, astfel cum este definit la articolul 3 alineatul 1 litera h) din aceasta. Prin urmare, negăsind motive pentru a pune la îndoială aplicabilitatea dreptului Uniunii, ea indică faptul că nu formulează o întrebare preliminară în această privință, arătând în același timp că, în orice caz, Curtea va fi chemată să efectueze o apreciere sub acest aspect înainte de a se pronunța asupra chestiunilor cu care o sesizează.
- 29 Expunând, astfel, motivele care o determină să se adreseze Curții, instanța de trimitere indică mai întâi că, deși KZD s-a referit la o discriminare bazată pe „situația personală” a doamnei Nikolova și deși aceasta din urmă s-a referit ea însăși în mod eronat la o discriminare bazată pe „naționalitate” în cadrul acțiunii sale, caracteristica personală protejată trebuie raportată în speță la „originea etnică” romă, comună majorității persoanelor care locuiesc în cartierul „Gizdova mahala”.
- 30 În această privință, instanța de trimitere este de părere, în primul rând, că comunitatea romă constituie într-adevăr o comunitate etnică care, în Bulgaria, se bucură de altfel de statutul de minoritate etnică.
- 31 Ea arată, în al doilea rând, că, deși nu sunt disponibile statistici privind importanța numerică a populației de origine romă care locuiește în cartierul în cauză, acesta este prezentat în mod comun ca fiind cel mai mare „cartier de romi” din orașul Dupnitsa. De altfel, ar fi necontestat de părțile în litigiu faptul că practica în litigiu este predominantă în general numai în „cartierele de romi” din diverse orașe din Bulgaria. Ar fi vorba despre principalul factor care a determinat alegerea CHEZ RB în ceea ce privește amplasarea contoarelor de energie electrică la o înălțime inaccesibilă și, chiar dacă CHEZ RB nu afirmă în mod expres că apreciază că mai ales persoanele de origine romă sunt cele care efectuează racordări nelegale, aceasta ar reieși din context.
- 32 În al treilea rând, instanța de trimitere consideră că KZD a apreciat în mod eronat că originea romă a doamnei Nikolova nu era stabilită. Astfel, identificându-se, în acțiunea sa, cu populația de origine romă din cartierul „Gizdova mahala”, persoana în cauză s-ar fi autodefinat ca persoană având o asemenea origine. În orice caz, instanța menționată, care trimite în această privință la Hotărârea Feryn (C-54/07, EU:C:2008:397), consideră că existența unei discriminări nu presupune existența unui reclamant identificabil care să susțină că ar fi fost victima unei astfel de discriminări. Potrivit aceleiași instanțe, rezultă de asemenea din Hotărârea Coleman (C-303/06, EU:C:2008:415) că aplicarea principiului egalității de tratament nu este limitată doar la persoanele care prezintă caracteristica personală protejată.
- 33 Instanța de trimitere subliniază că prima întrebare preliminară are legătură cu considerațiile care precedă.
- 34 În continuare, deși este înclinată, în ceea ce o privește, să împărtășească concluzia KZD, potrivit căreia practica în litigiu generează o discriminare directă, instanța menționată arată că, în Concluziile prezentate în cauza Belov (C-394/11, EU:C:2012:585, punctul 99), avocatul general Kokott a concluzionat că o practică precum practica în litigiu prezenta aparența unei discriminări indirecte. Aceeași instanță observă de altfel că, în cadrul unor cauze similare, Varhoven administrativen sad a constatat că nu există nicio discriminare directă sau indirectă bazată pe originea etnică.
- 35 În acest context, instanța de trimitere arată că manifestă ezitări în ceea ce privește noțiunile „discriminare directă” și „discriminare indirectă” prevăzute la literalele (a) și, respectiv, (b) ale articolului 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43 și cu privire la aspectul dacă practica în litigiu intră în sfera de aplicare a uneia dintre aceste calificări.

36 În sfârșit și presupunând că practica menționată intră în domeniul de aplicare al articolului 2 alineatul (2) litera (b) din această directivă, instanța de trimitere se îndoiește că aceasta poate fi considerată ca fiind justificată obiectiv, corespunzătoare și necesară, în sensul dispoziției menționate. Ea subliniază în special că, deși CHEZ RB susține că această practică este justificată ca urmare a existenței unei multitudini de racordări nelegale, de degradări și de manipulări ale contoarelor, societatea menționată a renunțat la cererile sale inițiale în fața KZD privind prezentarea unui raport de expertiză și audierea martorilor, arătând că acest comportament ar fi de notorietate publică. În fața instanței de trimitere, părțile nu au procedat, de altfel, la strângerea de probe suplimentare, în pofida somațiilor care le-au fost adresate în cadrul sarcinii probei. Instanța menționată relevă totodată că există articole de presă care prezintă noi metode eficiente și mai puțin restrictive pentru consumatori, în special utilizarea de contoare care permit distribuitorului să efectueze citirea la distanță și să fie sesizat în cazul unei tentative de manipulare.

37 În aceste condiții, Administrativen sad Sofia-grad a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

- „1) Noțiunea «origine etnică», utilizată în cuprinsul Directivei [2000/43] și al [cartei], trebuie interpretată în sensul că include un grup compact de cetățeni bulgari de origine romă, precum aceia care locuiesc în cartierul «Gizdova mahala» al orașului Dupnitsa?
- 2) Noțiunea «situație comparabilă» în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 este aplicabilă prezentei situații de fapt, în care, în cartierele în care locuiesc romi, instrumentele de măsurare comercială sunt instalate la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce, în cartierele care nu sunt populate intens de romi, aceleași instrumente sunt instalate, în general, la o înălțime mai mică de doi metri?
- 3) Articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că instalarea instrumentelor de măsurare comercială la o înălțime de șase-șapte metri în cartierele în care trăiesc romi reprezintă un tratament mai puțin favorabil al populației de origine romă în comparație cu populația de altă origine etnică?
- 4) În cazul în care este vorba despre un tratament mai puțin favorabil, dispoziția menționată trebuie interpretată în sensul că, raportat la situația de fapt din procedura principală, acest tratament se întemeiază în totalitate sau parțial pe împrejurarea că grupul etnic este format din romi?
- 5) Este compatibilă cu Directiva 2000/43 o dispoziție națională precum alineatul 1 punctul 7 din dispozițiile de completare [ale ZZD], conform căruia prin «tratament defavorabil» se înțelege orice faptă (acțiune sau omisiune) care aduce atingere direct sau indirect unor drepturi sau interese legitime?
- 6) Noțiunea «practică aparent neutră» în sensul articolului 2 alineatul 2 litera (b) din Directiva 2000/43 este aplicabilă practicii [CHEZ RB], care instalează instrumente de măsură comerciale la o înălțime de șase-șapte metri? Noțiunea «aparent» trebuie interpretată în sensul că practica este în mod vădit neutră sau în sensul că este neutră doar la prima vedere, adică în sensul că, în aparență, este neutră?
- 7) Pentru a exista o discriminare indirectă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 este necesar ca prin practica neutră să se creeze o situație deosebit de nefavorabilă pentru respectivele persoane pe motivul rasei sau al originii lor etnice sau este suficient ca această practică să afecteze numai persoanele de o anumită origine etnică? În acest context, este compatibilă cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 o dispoziție națională precum articolul 4 alineatul (3) din ZZD, conform căreia există o discriminare indirectă în cazul în care se creează o situație mai puțin favorabilă pentru o persoană din cauza caracteristicilor personale prevăzute la alineatul (1) (inclusiv din cauza apartenenței etnice)?

- 8) Cum trebuie interpretată noțiunea «într-o situație specială dezavantajoasă» în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43? Corespunde această noțiune celei de la articolul 2 alineatul (2) litera (a) din această directivă – «[tratament] mai puțin favorabil» – sau cuprinde numai acele diferențe de tratament considerate deosebit de nefavorabile, vădite și grave? Practica descrisă în prezenta cauză reprezintă o situație deosebit de nefavorabilă? Inexistența unei situații dezavantajoase, deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă în care să fie plasată o persoană este suficientă pentru a nu exista o discriminare indirectă (fără a verifica dacă respectiva practică este justificată, adecvată și necesară pentru atingerea unui obiectiv legal)?
- 9) Este compatibil cu articolul 2 alineatul (2) literele (a) și (b) din Directiva 2000/3 articolul 4 alineatele (2) și (3) din ZZD, care condiționează existența unei discriminări directe de un «tratament mai puțin favorabil» și a unei discriminări indirecte de «crearea unei situații mai puțin favorabile», fără a face distincția existentă în Directiva 2000/43 în funcție de gravitatea respectivului tratament nefavorabil?
- 10) Articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că practica în discuție a CHEZ RB este justificată din punct de vedere obiectiv, în vederea asigurării securității rețelei electrice și a înregistrării corespunzătoare a consumului de energie electrică? Ținând seama de obligația reclamantei de a facilita consumatorilor accesul liber la afișajele contoarelor de energie electrică, este această practică și adecvată? Este această practică necesară în cazul în care prin articole din presă au fost făcute cunoscute și alte mijloace tehnice și financiare accesibile pentru siguranța instrumentelor de măsurare comercială?”

Cu privire la întrebările preliminare

Considerații introductive

- 38 Astfel cum reiese din cuprinsul punctului 28 din prezenta hotărâre, deși instanța de trimitere arată că situația în discuție în litigiul principal intră în domeniul de aplicare material al Directivei 2000/43, cum este definit la articolul 3 alineatul (1) litera (h) din aceasta, astfel încât nu consideră necesar să adreseze o întrebare preliminară Curții în această privință, ea subliniază totuși că acest aspect constituie o chestiune prealabilă asupra căruia Curtea va trebui să efectueze o apreciere înainte de a proceda la examinarea întrebărilor preliminare pe care i le adresează.
- 39 Deși guvernul bulgar și Comisia Europeană sunt de părere că practica în litigiu intră în acest domeniu de aplicare material, CHEZ RB susține, în schimb, că lucrurile nu se prezintă astfel. Potrivit acesteia din urmă, precizarea cuprinsă în articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2000/43, în temeiul căreia aceasta se aplică „în limitele competențelor conferite [Uniunii]”, are drept consecință că directiva menționată nu are vocație să se aplice decât în raport cu situații care intră în domeniul de aplicare al dreptului Uniunii, ceea ce ar presupune ca situației de fapt din cauză să i se aplice o normă materială a acestui drept. Or, Uniunea nu ar fi adoptat nicio normă care să aibă ca obiect amplasarea contoarelor de energie electrică sau accesul vizual la acestea.
- 40 În această privință, din considerentul (12) al Directivei 2000/43 reiese că legiuitorul Uniunii a considerat că, în vederea dezvoltării unor societăți democratice și tolerante care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică, acțiunile specifice privind discriminarea bazată pe rasă sau origine etnică trebuie în special să acopere domenii precum cele enumerate la articolul 3 alineatul (1) din această directivă (a se vedea Hotărârea Runevič-Vardyn și Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punctul 41).

- 41 Articolul 3 alineatul (1) litera (h) din Directiva 2000/43 se referă, în mod general, la accesul la bunuri și la servicii, precum și la furnizarea acestora, la dispoziția publicului (a se vedea Hotărârea Runevič-Vardyn și Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punctul 45).
- 42 Astfel cum Curtea a statuat deja, având în vedere scopul Directivei 2000/43 și natura drepturilor pe care aceasta urmărește să le protejeze, precum și faptul că această directivă nu este decât expresia, în domeniul avut în vedere, a principiului egalității, care este unul dintre principiile generale ale dreptului Uniunii, recunoscut la articolul 21 din cartă, domeniul de aplicare al directivei menționate nu poate fi definit în mod restrictiv (Hotărârea Runevič-Vardyn și Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punctul 43).
- 43 În aceste condiții și întrucât nu există nicio îndoială, astfel cum a arătat avocatul general la punctele 38 și 39 din concluzii, că furnizarea de energie electrică intră în domeniul de aplicare al articolului 3 alineatul (1) litera (h) din Directiva 2000/43, această dispoziție trebuie interpretată în sensul că instalarea la utilizatorul final a unui contor de energie electrică, care constituie un accesoriu legat indisociabil de furnizarea menționată, intră în domeniul de aplicare al acestei directive și este supusă respectării principiului egalității de tratament consacrat de aceasta.
- 44 În ceea ce privește trimiterea pe care o face articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2000/43 la „limitele competențelor conferite [Uniunii]”, este suficient, în speță, să se observe că dispoziții precum articolul 13 alineatul (1) din Directiva 2006/32 sau articolul 3 alineatele (3) și (7) din Directiva 2009/72 coroborat cu punctul 1 literele (h) și (i) din anexa I la aceasta, se referă la punerea la dispoziția utilizatorilor finali a unor contoare de energie electrică individuale destinate, în cadrul serviciului universal, să permită celor în cauză să măsoare, să urmărească și să își regleze propriul consum de energie. Astfel, în această privință, este neîndoielnic că condițiile în care intervine o asemenea punere la dispoziție sunt de domeniul competențelor Uniunii, în special în temeiul articolului 95 CE, devenit articolul 114 TFUE, sau al articolului 175 CE, devenit articolul 191 TFUE, dispoziții care constituie temeiul juridic al directivelor menționate.

Cu privire la prima întrebare

- 45 Potrivit textului său, prima întrebare privește noțiunea „origine etnică” în sensul Directivei 2000/43 și al articolului 21 din cartă și urmărește să se stabilească dacă această noțiune trebuie interpretată în sensul că „include un grup compact de cetățeni bulgari de origine romă”, precum aceia care locuiesc în cartierul în discuție în litigiul principal.
- 46 Din expunerea detaliată în această privință din decizia de trimitere, astfel cum este rezumată la punctele 29-33 din prezenta hotărâre, rezultă că întrebările adresate de instanța de trimitere nu privesc aspectul dacă originea romă poate fi calificată drept „origine etnică” în sensul Directivei 2000/43 și, în general, în sensul dreptului Uniunii, fapt pe care instanța menționată tinde, în mod întemeiat, să îl considere ca fiind stabilit. Astfel, noțiunea de origine etnică, care își are originea în ideea că grupurile sociale se disting în special printr-o comunitate de naționalitate, de credință religioasă, de limbă, de origine culturală și tradițională și de mediu de viață, se aplică comunității rome (a se vedea în acest sens, referitor la articolul 14 din Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, CEDO, Hotărârea Natchova și alții împotriva Bulgariei, nr. 43577/98 și 43579/98, CEDO 2005-VII, precum și Hotărârea Sejdić și Finbci împotriva Bosniei-Herțegovina, nr. 27996/06 și 34836/06, § 43-45 și 50, CEDO 2009).
- 47 În schimb și astfel cum reiese din cuprinsul punctelor 31 și 32 din prezenta hotărâre, elementul decisiv care pare să fi determinat instanța de trimitere să adreseze prima sa întrebare este că practica în litigiu este aplicată în ansamblul unui cartier în care locuiesc în principal, însă nu exclusiv, persoane de origine romă.

- 48 În această din urmă privință, instanța de trimitere consideră că, dat fiind faptul că doamna Nikolova s-ar fi asimilat, prin acțiunea sa, populației de origine romă care locuiește în cartierul în cauză, alături de care suportă inconvenientele ce decurg din practica în litigiu, se poate considera că persoana în cauză s-a autodefiniț ca fiind romă. Instanța menționată arată însă de asemenea că, dacă ar trebui să se considere că doamna Nikolova nu este de origine romă, această împrejurare nu ar fi de natură să afecteze nici aplicabilitatea în speță a Directivei 2000/43 și nici faptul că persoana în cauză ar fi îndreptățită în speță să se prevaleze de încălcarea acesteia în privința sa.
- 49 În ceea ce o privește, în observațiile sale depuse în fața Curții, de care este necesar să se țină seama, doamna Nikolova a indicat în mod formal că este de origine etnică bulgară, că nu se autodefinește ca fiind romă și că nu este cazul să fie considerată ca atare.
- 50 Având în vedere toate elementele care precedă, este necesar să se considere că, prin intermediul primei întrebări adresate, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă noțiunea „discriminare bazată pe originea etnică” în sensul Directivei 2000/43 și în special al articolului 1 și al articolului 2 alineatul (1) din aceasta, coroborate, dacă este cazul, cu articolul 21 din cartă, trebuie interpretată în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, noțiunea menționată are vocație să se aplice indiferent dacă măsura în discuție în litigiul principal afectează persoanele care au o anumită origine etnică sau pe cele care, fără a poseda originea menționată, suportă, împreună cu primele, tratamentul mai puțin favorabil sau o situație specială dezavantajoasă care rezultă din măsura menționată.
- 51 În această privință și având în vedere termenii în care sunt formulate dispozițiile Directivei 2000/43, este necesar să se arate că articolul 1 din aceasta precizează că scopul acesteia este de a stabili un cadru pentru combaterea „discriminării pe baza rasei sau originii etnice”.
- 52 Articolul 2 alineatul (1) din această directivă definește principiul egalității de tratament ca fiind lipsa „[oricărei discriminări directe sau indirecte] pe baza rasei sau originii etnice”.
- 53 Astfel cum a arătat avocatul general la punctul 53 din concluzii, articolul 2 alineatul (2) litera (a) din directiva menționată prevede, în majoritatea versiunilor sale lingvistice, că are loc o discriminare directă atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât este, a fost sau ar fi tratată o altă persoană, într-o situație comparabilă, „pe baza rasei sau originii etnice”, doar câteva versiuni lingvistice ale dispoziției menționate referindu-se la un tratament mai puțin favorabil suportat de o persoană din cauza rasei „sale” sau a originii „sale” etnice.
- 54 Potrivit articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, se consideră că are loc o discriminare indirectă „atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră pune o persoană, de o anumită rasă sau origine etnică, într-o situație specială dezavantajoasă în comparație cu alte persoane, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim, și dacă mijloacele de atingere a aceluia scop sunt corespunzătoare și necesare”.
- 55 Întrucât textul dispozițiilor menționate anterior nu permite, ca atare, având în vedere în special neconcordanța dintre versiunile lingvistice ale Directivei 2000/43 menționată la punctul 53 din prezenta hotărâre, să se soluționeze problema dacă de principiul egalității de tratament pe care această directivă urmărește să îl garanteze nu ar trebui să profite, dintre persoanele afectate de o măsură discriminatorie bazată pe rasă sau originea etnică, decât acele care posedă efectiv rasa sau originea etnică în cauză, este necesar, pentru interpretarea dispozițiilor menționate, să se țină seama de asemenea de contextul lor și de economia generală și de finalitatea Directivei 2000/43 din care fac parte (a se vedea în acest sens în special Hotărârea VEMW și alții, C-17/03, EU:C:2005:362, punctul 41 și jurisprudența citată, precum și Hotărârea Comisia/Portugalia, C-450/11, EU:C:2013:611, punctul 47 și jurisprudența citată).

- 56 În această privință, este necesar să se sublinieze că jurisprudența Curții, deja amintită la punctul 42 din prezenta hotărâre, în temeiul căreia domeniul de aplicare al Directivei 2000/43 nu poate fi definit în mod restrictiv, având în vedere scopul său și natura drepturilor pe care urmărește să le protejeze, este, în speță, de natură să justifice interpretarea potrivit căreia principiul egalității de tratament la care se referă directiva menționată nu se aplică unei anumite categorii de persoane, ci în funcție de motivele menționate la articolul 1 din aceasta, astfel încât acesta are vocație să profite de asemenea persoanelor care, deși nu aparțin ele înseși rasei sau etniei în cauză, suportă însă un tratament mai puțin favorabil sau o situație specială dezavantajoasă pentru unul dintre aceste motive (a se vedea prin analogie Hotărârea Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punctele 38 și 50).
- 57 O asemenea interpretare se coroborează, de altfel, cu considerentul (16) și cu articolul 3 alineatul (1) din această directivă, potrivit căreia „toate” persoanele trebuie să fie protejate împotriva discriminării pe baza rasei sau originii etnice, protecție pe care aceasta urmărește să o garanteze.
- 58 Ea este confirmată de asemenea atât de textul articolului 13, devenit, în urma modificărilor, articolul 19 TFUE și care constituie temeiul juridic al Directivei 2000/43, care conferă Uniunii competența de a lua măsurile necesare pentru combaterea oricărei discriminări, în special pe motiv de rasă și origine etnică (a se vedea prin analogie Hotărârea Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punctul 38), cât și, astfel cum a arătat avocatul general la punctul 53 din concluzii, de principiul nediscriminării bazate pe motive precum rasa și originea etnică, consacrat la articolul 21 din cartă, a cărui expresie concretă o constituie directiva menționată în domeniile materiale acoperite de aceasta (a se vedea Hotărârea Runevič-Vardyn și Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punctul 43, precum și, prin analogie, Hotărârea Felber, C-529/13, EU:C:2015:20, punctele 15 și 16).
- 59 În ceea ce privește situația în discuție în litigiul principal și admitând că doamna Nikolova nu este de origine romă, astfel cum afirmă în fața Curții, rezultă că originea romă, cea a majorității locuitorilor cartierului în care ea își desfășoară activitatea, este într-adevăr cea care constituie elementul în funcție de care persoana în cauză apreciază că a suferit un tratament mai puțin favorabil sau o situație specială dezavantajoasă.
- 60 Având în vedere toate elementele care precedă, este necesar să se răspundă la prima întrebare că noțiunea „discriminare bazată pe originea etnică” în sensul Directivei 2000/43 și în special al articolului 1 și al articolului 2 alineatul (1) din aceasta trebuie interpretată în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, în care totalitatea contoarelor de energie electrică sunt amplasate, într-un cartier urban populat în principal de persoane de origine romă, pe stâlpi care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce în celelalte cartiere asemenea contoare sunt amplasate la o înălțime mai mică de doi metri, noțiunea menționată are vocație să se aplice indiferent dacă măsura colectivă menționată afectează persoanele care au o anumită origine etnică sau pe cele care, fără a poseda originea menționată, suportă, împreună cu primele, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă care rezultă din această măsură.

Cu privire la a cincea întrebare

- 61 Potrivit textului celei de a cincea întrebări formulate, care trebuie examinată în al doilea rând, instanța de trimitere solicită să se stabilească dacă alineatul 1 punctul 7 din dispozițiile de completare a ZZD, care definește „tratamentul defavorabil” ca fiind orice faptă care aduce atingere direct sau indirect unor „drepturi sau interese legitime”, este compatibil cu Directiva 2000/43.
- 62 Este necesar să se amintească faptul că, în cadrul unei proceduri inițiate în temeiul articolului 267 TFUE, nu este de competența Curții să se pronunțe asupra compatibilității normelor de drept intern cu prevederile dreptului Uniunii. În schimb, Curtea este competentă să furnizeze instanței naționale toate elementele de interpretare proprii dreptului Uniunii care să îi permită acesteia să aprecieze

compatibilitatea normelor de drept intern cu reglementarea Uniunii (a se vedea în special Hotărârea Placanica și alții, C-338/04, C-359/04 și C-360/04, EU:C:2007:133, punctul 36, precum și jurisprudența citată).

- 63 Pe de altă parte, este necesar să se arate că din explicațiile furnizate de instanța de trimitere rezultă că noțiunea „tratament defavorabil” menționată se aplică, în temeiul dreptului național, pentru verificarea existenței unei discriminări atât directe, cât și indirecte, în sensul alineatelor 2 și, respectiv, 3 ale articolului 4 din ZZD.
- 64 Având în vedere cele ce precedă, a cincea întrebare trebuie înțeleasă ca urmărind să se stabilească dacă Directiva 2000/43, în special dispozițiile articolului 2 alineatul (1) și alineatul (2) literele (a) și (b) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a se putea stabili existența unei discriminări directe sau a unei discriminări indirecte pe baza rasei sau a originii etnice în domeniile acoperite de articolul 3 alineatul (1) din această directivă, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă, la care se referă literele (a) și, respectiv, (b), trebuie să constea într-o atingere a unor drepturi sau interese legitime.
- 65 În această privință, este necesar să se amintească, mai întâi, că, astfel cum reiese din considerentele (12) și (13) ale Directivei 2000/43, aceasta urmărește să asigure dezvoltarea unor societăți democratice și tolerante, care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică, și că, în acest scop, „orice” discriminare directă sau indirectă, bazată pe rasă sau origine etnică, în domeniile care fac obiectul prezentei directive, trebuie interzisă în Uniune. Articolul 2 alineatul (1) din această directivă confirmă de asemenea că principiul egalității de tratament în sensul acesteia înseamnă lipsa „oricărei” discriminări directe sau indirecte pe baza rasei sau originii etnice.
- 66 În continuare și astfel cum s-a amintit la punctul 42 din prezenta hotărâre, domeniul de aplicare al directivei menționate nu poate fi definit în mod restrictiv.
- 67 În sfârșit, considerentul (28) al Directivei 2000/43 precizează că obiectivul acesteia este de a asigura un înalt nivel comun de protecție împotriva discriminării în statele membre. În această privință, din articolul 6 alineatul (1) din această directivă reiese că aceasta impune „cerințe minimale”, fără a aduce atingere posibilității statelor membre de a adopta sau de a menține dispoziții „mai favorabile” respectării principiului egalității de tratament.
- 68 Or, este necesar să se constate că o dispoziție națională precum cea în discuție în litigiul principal, care nu califică drept tratament „mai puțin favorabil” sau drept „situație specială dezavantajoasă”, în sensul literelor (a) și (b) ale articolului 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43, decât faptele care aduc atingere unui „drept” sau unui „interes legitim” al unei persoane, prevede o condiție care nu rezultă din dispozițiile menționate ale acestei directive și care, prin urmare, are drept consecință restrângerea domeniului protecției garantate prin directiva menționată.
- 69 Având în vedere considerațiile care precedă, este necesar să se răspundă la a cincea întrebare că Directiva 2000/43, în special dispozițiile articolului 2 alineatul (1) și alineatul (2) literele (a) și (b) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a se putea stabili existența unei discriminări directe sau indirecte pe baza rasei sau a originii etnice în domeniile acoperite de articolul 3 alineatul (1) din această directivă, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă, la care se referă literele (a) și, respectiv, (b), trebuie să constea într-o atingere a unor drepturi sau interese legitime.

Cu privire la a doua, la a treia și la a patra întrebare

- 70 Prin intermediul celei de a doua, al celei de a treia și al celei de a patra întrebări, care trebuie examinate împreună și în al treilea rând, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o măsură precum practica în litigiu poate crea o situație în care există persoane care fac obiectul unui „tratament mai puțin favorabil”, în sensul dispoziției menționate, decât alte persoane „într-o situație comparabilă” pentru motive care țin în tot sau în parte de originea etnică, astfel încât practica menționată ar fi la originea unei discriminări directe bazate pe o asemenea origine, în sensul aceleiași dispoziții.
- 71 În această privință, trebuie să se amintească faptul că articolul 267 TFUE abilitază Curtea nu să aplice normele dreptului Uniunii la o speță determinată, ci numai să se pronunțe asupra interpretării tratatelor și a actelor adoptate de instituțiile Uniunii. Cu toate acestea, în cadrul cooperării judiciare create prin intermediul acestui articol, Curtea, plecând de la elementele dosarului, poate furniza instanței naționale elementele de interpretare a dreptului Uniunii care ar putea să îi fie utile în aprecierea efectelor uneia sau ale alteia dintre dispozițiile acestuia (a se vedea în special Hotărârea Feryn, C-54/07, EU:C:2008:397, punctul 19 și jurisprudența citată).
- 72 În speță, este necesar să se amintească în primul rând că, astfel cum s-a arătat deja la punctul 58 din prezenta hotărâre, Directiva 2000/43 constituie expresia concretă, în domeniul de aplicare al acesteia, a principiului nediscriminării bazate pe rasă și originea etnică, consacrat la articolul 21 din cartă.
- 73 În al doilea rând, este necesar să se arate că considerentul (3) al acestei directive face trimitere la diverse acorduri internaționale, printre care figurează în special Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, adoptată la 21 decembrie 1965. În conformitate cu articolul 1 din această convenție, discriminarea întemeiată pe originea etnică a unei persoane constituie o formă de discriminare rasială.
- 74 În al treilea rând, astfel cum reiese din considerentele (9), (12) și (13) ale Directivei 2000/43, legiuitorul Uniunii a dorit de asemenea să sublinieze, pe de o parte, că discriminarea bazată pe rasă sau origine etnică poate submina realizarea obiectivelor tratatului, în special atingerea unui înalt nivel de ocupare a forței de muncă și de protecție socială, creșterea nivelului de trai și a calității vieții, coeziunea și solidaritatea economică și socială, precum și obiectivul dezvoltării Uniunii ca un spațiu al libertății, securității și justiției, și, pe de altă parte, că interzicerea oricărei discriminări de acest tip pe care o instituie directiva menționată în domeniile reglementate de aceasta urmărește în special să asigure dezvoltarea unor societăți democratice și tolerante care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică.
- 75 Pe baza acestor considerații introductive și având în vedere, în primul rând, aspectul dacă s-ar putea considera că diferența de tratament care rezultă din practica în litigiu a fost instituită din motive de origine etnică în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43, care face obiectul celei de a patra întrebări preliminare, este necesar să se arate, în primul rând, că simpla împrejurare că cartierul în discuție în litigiul principal adăpostește de asemenea locuitori care nu sunt de origine romă nu este de natură să excludă că o asemenea practică a fost instituită în considerarea originii etnice a majorității locuitorilor acestui cartier.
- 76 Este necesar să se precizeze, în continuare și având în vedere referirea pe care o conține această a patra întrebare la un tratament mai puțin favorabil care s-ar putea întemeia „în totalitate sau parțial” pe împrejurarea că privește etnia romă, că este suficient, pentru a exista o discriminare directă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43, ca această origine etnică să fi determinat decizia de a institui tratamentul menționat, fără a aduce atingere excepțiilor prevăzute la articolele 4

și 5 din Directiva 2000/43 aferente unor cerințe profesionale esențiale și determinante și unor acțiuni pozitive ale statelor membre pentru prevenirea sau compensarea dezavantajelor legate de rasă sau origine etnică, excepții care nu sunt relevante în prezenta cauză.

- 77 Astfel, din articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 reiese că, în cazurile în care o persoană care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament prezintă, în fața unei instanțe sau a altei autorități competente, fapte pe baza cărora se poate prezuma existența unei discriminări directe sau indirecte, pârâtul are obligația de a dovedi că nu a avut loc o încălcare a principiului menționat.
- 78 În această privință, Curtea a precizat că, deși persoanei care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament îi incumbă, într-o primă fază, sarcina să prezinte fapte pe baza cărora să se poată prezuma existența unei discriminări directe sau indirecte, în cadrul dovedirii unor asemenea fapte, trebuie să se garanteze faptul că un refuz al pârâtului de a permite accesul la informații nu riscă să compromită realizarea obiectivelor urmărite de Directiva 2000/43 (Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punctele 36 și 40).
- 79 Revine instanței judecătorești naționale sau unei alte autorități competente sarcina să aprecieze, în conformitate cu dreptul național și/sau cu practicile naționale, faptele care permit prezumarea unei discriminări directe sau indirecte, astfel cum prevede considerentul (15) al Directivei 2000/43 (Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punctul 37).
- 80 De aceea, în speță, revine instanței menționate obligația de a lua în considerare toate împrejurările aferente practicii în litigiu pentru a stabili dacă există suficiente indicii pentru ca faptele pe baza cărora se poate prezuma existența unei asemenea discriminări directe bazate pe originea etnică să fie considerate ca dovedite și să se asigure că refuzul pârâtului, în speță CHEZ RB, de a acorda accesul la informații în cadrul dovedirii unor asemenea fapte nu riscă să compromită realizarea obiectivelor urmărite de Directiva 2000/43 (a se vedea în acest sens Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punctul 42).
- 81 Printre elementele care pot fi luate în considerare în această privință figurează în special împrejurarea, arătată de instanța menționată, că este cert și necontestat de CHEZ RB că practica în litigiu nu a fost instituită de aceasta decât în cartiere urbane care, precum cartierul „Gizdova mahala”, sunt, în mod notoriu, populate în majoritate de resortisanți bulgari de origine romă.
- 82 Aceeași situație este valabilă pentru împrejurarea invocată de KZD în observațiile depuse în fața Curții, potrivit căreia CHEZ RB a afirmat, în cadrul a diverse cauze cu care a fost sesizată KZD, că apreciază că degradările și racordările nelegale sunt cauzate în principal de asemenea resortisanți de origine romă. Astfel de afirmații ar putea fi, într-adevăr, de natură să sugereze că practica în litigiu se întemeiază pe stereotipuri sau pe prejudecăți de ordin etnic, motivele rasiale combinându-se astfel cu alte motive.
- 83 Printre elementele care pot fi de asemenea luate în considerare figurează împrejurarea, menționată de instanța de trimitere, că CHEZ RB nu a prezentat, în pofida invitațiilor adresate în acest sens de instanța menționată în virtutea sarcinii probei, dovezi privind degradările și manipulările contoarelor și racordările nelegale pretinse, susținând că acestea ar fi de notorietate publică.
- 84 Instanța de trimitere trebuie de asemenea să țină seama de caracterul impus, generalizat și de durată al practicii în litigiu, care, ca urmare, pe de o parte, a faptului că a fost extinsă astfel fără distincție la toți locuitorii cartierului, independent de aspectele dacă contoarele individuale ale acestora au făcut obiectul unor manipulări sau au determinat racordări nelegale și de identitatea autorilor acestor fapte, și, pe de altă parte, a faptului că aceasta persistă, la aproape un sfert de secol de la data la care a fost instituită, este de natură să sugereze că locuitorii acestui cartier, în care este de notorietate că locuiesc în principal resortisanți bulgari de origine romă, sunt considerați în totalitate ca fiind autori potențiali

ai unor asemenea fapte ilicite. Astfel, o asemenea percepție poate de asemenea constitui un indiciu pertinent pentru aprecierea globală a practicii în discuție (a se vedea prin analogie Hotărârea Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punctul 51).

- 85 Pe de altă parte, este necesar să se amintească că, dacă instanța de trimitere ar trebui să stabilească existența unei prezumții de discriminare, punerea efectivă în aplicare a principiului egalității de tratament ar impune atunci ca sarcina probei să revină părților din acțiunea principală, care ar trebui să dovedească că nu a avut loc o încălcare a principiului menționat (a se vedea în special Hotărârea Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punctul 54, și Hotărârea Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punctul 55). Într-un asemenea caz, ar reveni CHEZ RB, ca părată, sarcina de a contesta existența unei asemenea încălcări a principiului egalității de tratament dovedind că instituirea practicii în litigiu și menținerea sa în prezent nu se întemeiază nicidecum pe împrejurarea că cartierele în cauză sunt cartiere în care locuiesc în principal resortisanți bulgari de origine romă, ci exclusiv pe factori obiectivi și străini de orice discriminare pe motiv de rasă sau origine etnică (a se vedea prin analogie Hotărârea Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punctul 55, și Hotărârea Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punctul 56).
- 86 În al doilea rând și în ceea ce privește celelalte condiții impuse la articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43, care fac obiectul celei de a doua și al celei de a treia întrebări, și anume existența unui „tratament mai puțin favorabil” și, respectiv, caracterul „comparabil” al situațiilor examinate, nu există nicio îndoială că o practică precum practica în litigiu prezintă astfel de caracteristici.
- 87 Pe de o parte, astfel, caracterul defavorabil al tratamentului care rezultă din practica menționată pentru locuitorii, în majoritate de origine romă, care populează cartierul urban în cauză nu poate fi contestat având în vedere atât extrema dificultate și chiar imposibilitatea pentru cei în cauză de a-și consulta contorul de energie electrică în scopul controlării consumului propriu, cât și caracterul jignitor și stigmatizant al acestei practici, deja arătat la punctul 84 din prezenta hotărâre.
- 88 Pe de altă parte și în ceea ce privește aspectul dacă condiția privind existența unei „situații comparabile”, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43, poate fi îndeplinită în cauza principală, din decizia de trimitere rezultă că îndoielile pe care le manifestă în această privință instanța de trimitere țin de dubla împrejurare că persoanele care nu sunt de origine romă și locuiesc în „cartiere de romi” sunt de asemenea afectate de practica în litigiu și că, invers, persoanele de origine romă care locuiesc în cartiere în care majoritatea locuitorilor nu este de o asemenea origine nu sunt afectate de aceasta.
- 89 În această privință, este necesar să se amintească că cerința care ține de caracterul comparabil al situațiilor pentru a determina existența unei încălcări a principiului egalității de tratament trebuie apreciată din perspectiva tuturor elementelor care le caracterizează (a se vedea în special Hotărârea Arcelor Atlantique et Lorraine și alții, C-127/07, EU:C:2008:728, punctul 25).
- 90 Or, în speță, este necesar să se constate că, în principiu, totalitatea utilizatorilor finali de energie electrică deserviți de același distribuitor în cadrul unei entități urbane trebuie considerați, independent de cartierul în care locuiesc acești utilizatori, ca aflându-se într-o situație comparabilă față de acest distribuitor, în ceea ce privește punerea la dispoziție a unui contor de energie electrică destinat să măsoare consumul propriu și să le permită să urmărească evoluția acestuia.
- 91 Având în vedere toate elementele ce precedă, este necesar să se răspundă la a doua, la a treia și la a patra întrebare că articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o măsură precum practica în litigiu constituie o discriminare directă în sensul acestei dispoziții dacă se dovedește că măsura menționată a fost instituită și/sau menținută din motive legate de originea etnică comună majorității locuitorilor cartierului în cauză, ceea ce este de competența

instanței de trimitere să aprecieze, ținând seama de ansamblul împrejurărilor pertinente ale cauzei, precum și de normele referitoare la răsturnarea sarcinii probei prevăzute la articolul 8 alineatul (1) din directiva menționată.

Cu privire la a șasea, la a șaptea, la a opta și la a noua întrebare

- 92 Prin intermediul celei de a șasea, al celei de a șaptea, al celei de a opta și al celei de a noua întrebări, care trebuie examinate împreună și în al patrulea rând, instanța de trimitere ridică în esență problema înțelesului noțiunilor „practică aparent neutră” și „situație specială dezavantajoasă pentru persoane de o rasă sau de o origine etnică în comparație cu alte persoane”, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, precum și aspectul dacă o practică precum practica în litigiu, presupunând că nu constituie o discriminare directă, întrunește astfel condițiile respective și dacă, în consecință, este de natură să poată constitui o discriminare indirectă în sensul dispoziției menționate. Instanța de trimitere solicită de asemenea să se stabilească dacă aceeași dispoziție trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care ar prevedea că, pentru a exista o asemenea discriminare indirectă, situația specială dezavantajoasă trebuie să fi fost cauzată de motive de rasă sau de origine etnică.
- 93 În ceea ce privește, în primul rând, existența unei „practici aparent neutre” în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 și aspectul dacă această noțiune trebuie înțeleasă, astfel cum solicită să se stabilească instanța de trimitere în cea de a șasea întrebare adresată, ca desemnând o practică al cărei caracter neutru este deosebit de „vădit” sau o practică neutră „în aparență” sau neutră „la prima vedere”, nu există îndoieli, astfel cum a arătat avocatul general la punctul 92 din concluzii, că noțiunea menționată trebuie înțeleasă în această a doua accepțiune.
- 94 Pe lângă faptul că corespunde sensului celui mai natural al expresiei astfel utilizate, accepțiunea menționată se impune în lumina jurisprudenței constante a Curții aferente noțiunii de discriminare indirectă, potrivit căreia, spre deosebire de o discriminare directă, discriminarea indirectă poate rezulta dintr-o măsură care, deși formulată în mod neutru, adică prin referire la alte criterii nelegate de caracteristica protejată, conduce însă la dezavantajarea în special a persoanelor care posedă această caracteristică (a se vedea în acest sens în special Hotărârea Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punctul 53 și jurisprudența citată).
- 95 În al doilea rând și în ceea ce privește îndoielile exprimate de instanța de trimitere în cea de a șaptea întrebare adresată, referitoare la articolul 4 alineatul 3 din ZZD, potrivit căruia există o discriminare indirectă în cazul în care se creează o situație mai puțin favorabilă pentru o persoană în raport cu alte persoane, pe motivul rasei sau al originii etnice, este necesar să se amintească faptul că, astfel cum reiese din răspunsul adus la a doua, la a treia și la a patra întrebare, dacă rezultă că o măsură care dă naștere la o diferență de tratament a fost instituită din motive legate de rasă sau de originea etnică, o asemenea măsură trebuie calificată drept „discriminare directă” în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43.
- 96 În schimb, o discriminare indirectă întemeiată pe rasă sau pe originea etnică nu impune ca o motivare de acest tip să figureze la baza măsurii în discuție. Astfel, după cum reiese din jurisprudența amintită la punctul 94 din prezenta hotărâre, pentru ca o măsură să poată intra în domeniul de aplicare al articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, este suficient ca, deși utilizând criterii neutre neîntemeiate pe caracteristica protejată, măsura menționată să aibă ca efect dezavantajarea în special a persoanelor care posedă această caracteristică.
- 97 Din cele ce precedă rezultă că articolul 2 alineatul (2) litera (b) menționat trebuie interpretat în sensul că se opune unei dispoziții naționale care condiționează existența unei discriminări indirecte întemeiate pe rasă sau originea etnică de cerința ca măsura în discuție să fi fost adoptată din motive de rasă sau de origine etnică.

- 98 În al treilea rând și în ceea ce privește precizarea pe care o conține articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, aferentă existenței unei „situații speciale dezavantajoase” pentru persoanele de o rasă sau de o origine etnică dată în comparație cu alte persoane, instanța de trimitere arată, în cea de a opta întrebare formulată, că articolul 2 alineatul (2) litera (a) din aceeași directivă definește discriminarea directă prin referire la existența unui „tratament mai puțin favorabil”. Prin prisma acestei distincții terminologice, instanța menționată solicită să se stabilească dacă doar o „situație deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă” poate antrena o situație dezavantajoasă „specială”, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43.
- 99 În această privință, este necesar să se arate că nici din sintagma „situație dezavantajoasă specială”, utilizată la articolul 2 alineatul (2) litera (b), și nici din celelalte precizări cuprinse în dispoziția menționată nu rezultă că o asemenea situație dezavantajoasă nu ar exista decât în prezența unui caz de inegalitate deosebit de nefavorabile, vădite și grave.
- 100 Condiția menționată trebuie în schimb să fie înțeleasă ca însemnând că în special persoanele de o anumită origine etnică sunt dezavantajate ca urmare a măsurii în cauză.
- 101 Pe de o parte, o asemenea interpretare este conformă cu jurisprudența Curții, referitoare la noțiunea de discriminare indirectă, din care rezultă în special că o asemenea discriminare se poate prezenta atunci când aplicarea unei măsuri naționale, deși formulată în mod neutru, dezavantajează în fapt un număr mult mai mare de posesori ai caracteristicii personale protejate decât de persoane care nu o posedă (a se vedea în special, în acest sens, Hotărârea Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punctul 53 și jurisprudența citată, precum și Hotărârea Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punctul 28 și jurisprudența citată).
- 102 Pe de altă parte, interpretarea menționată este, spre deosebire de cea din care ar rezulta că doar situații de inegalitate deosebit de nefavorabile, vădite și grave intră în sfera articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, cea mai conformă cu obiectivele urmărite de legiuitorul Uniunii, amintite la punctele 42, 67 și 72-74 din prezenta hotărâre.
- 103 În al patrulea rând și în ceea ce privește cea de a noua întrebare adresată de instanța de trimitere, privind aspectul dacă articolul 4 alineatele (2) și (3) din ZZD, care face trimitere la un tratament sau la o situație „mai puțin favorabilă” pentru a defini atât discriminarea directă, cât și discriminarea indirectă și, prin urmare, la același grad de gravitate, este conform cu Directiva 2000/43, este suficient să se arate că din interpretarea reținută la punctele 99-102 din prezenta hotărâre, referitoare la articolul 2 alineatul (2) litera (b) din directiva menționată, rezultă că nu se impune niciun nivel special de gravitate în ceea ce privește situația specială dezavantajoasă prevăzută în această din urmă dispoziție. În aceste condiții, lipsa utilizării unui asemenea criteriu al gravității în reglementarea națională menționată anterior nu poate ridica probleme de conformitate cu directiva menționată.
- 104 În al cincilea rând și în ceea ce privește chestiunile ridicate în a șasea și în a opta întrebare cu privire la aspectele dacă o practică precum practica în litigiu prezintă un caracter „aparent” neutru și dacă creează „o situație specială dezavantajoasă” în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, astfel cum se precizează anterior, este necesar să se amintească, astfel cum s-a procedat deja la punctul 71 din prezenta hotărâre, că, deși instanța de trimitere este cea care are competența de a aprecia situația de fapt și de a aplica normele de drept al Uniunii unei spețe determinate, Curtea poate fi determinată să furnizeze instanței de trimitere elementele de interpretare a dreptului Uniunii care ar putea să îi fie utile în aprecierea efectelor uneia sau ale alteia dintre dispozițiile acestuia.
- 105 În speță și presupunând că instanța de trimitere ajunge la concluzia că nu s-a stabilit că practica în litigiu constituie o discriminare directă bazată pe originea etnică, este necesar să se arate că situația de fapt constatată de instanța menționată permite să se considere că o asemenea practică prezintă

caracteristicile necesare pentru a constitui o discriminare indirectă în sensul dispoziției menționate, în afară de cazul în care poate fi justificată în conformitate cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43.

- 106 Astfel, este neîndoielnic, în primul rând, că această practică și criteriul potrivit căruia ea ar fi fost pusă astfel în aplicare în mod exclusiv, și anume situarea locuințelor în cauză într-un cartier în care au fost constatate numeroase manipulări și degradări ale contoarelor de energie electrică, precum și racordări nelegale, ar constitui o practică și un criteriu aparent neutre în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, astfel cum se precizează la punctele 93 și 94 din prezenta hotărâre.
- 107 În doilea rând, întrucât este cert, în temeiul afirmațiilor cuprinse în decizia de trimitere, că practica menționată nu s-a dezvoltat decât în cartiere urbane în care, precum cel în discuție în litigiul principal, locuiesc în principal persoane de origine romă, o asemenea practică este de natură să afecteze în proporții considerabil mai mari persoanele care au o asemenea origine etnică și, prin urmare, să dea naștere, în sensul aceluiași articol 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, astfel cum s-a precizat la punctele 100-102 din prezenta hotărâre, unei situații speciale dezavantajoase pentru persoanele care au o asemenea origine etnică în comparație cu alte persoane.
- 108 Astfel cum s-a subliniat deja la punctul 87 din prezenta hotărâre, o asemenea situație dezavantajoasă ține în special de caracterul jignitor și stigmatizant al practicii în litigiu și de faptul că aceasta face extrem de dificilă, dacă nu chiar imposibilă consultarea de către utilizatorul final a contorului său de energie electrică în vederea unui control al consumului propriu.
- 109 Având în vedere toate elementele de mai sus, este necesar să se răspundă la a șasea, la a șaptea, la a opta și a noua întrebare că articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că:
- această dispoziție se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a exista o discriminare indirectă întemeiată pe rasă sau originea etnică, situația specială dezavantajoasă trebuie să fi fost cauzată de motive de rasă sau de origine etnică;
 - noțiunea de dispoziție, criteriu sau practică „aparent neutră”, în sensul dispoziției menționate, se înțelege ca fiind o dispoziție, un criteriu sau o practică care sunt formulate sau aplicate aparent în mod neutru, adică în considerarea unor factori diferiți de caracteristica protejată, iar nu echipolenți cu aceasta;
 - noțiunea „situație specială dezavantajoasă”, în sensul aceleiași dispoziții, nu desemnează situația de inegalitate deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă, ci înseamnă că în special persoanele de o anumită rasă sau origine etnică sunt cele care sunt dezavantajate, ca urmare a dispoziției, a criteriului sau a practicii în discuție;
 - presupunând că o practică precum cea în discuție în litigiul principal nu constituie o discriminare directă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din directiva menționată, o asemenea practică poate astfel constitui în principiu, în sensul literei (b) a articolului 2 alineatul (2) menționat, o practică aparent neutră care creează o situație specială dezavantajoasă pentru persoanele care au o anumită origine etnică în comparație cu alte persoane.

Cu privire la a zecea întrebare

- 110 Prin intermediul celei de a zecea întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească, în esență, dacă articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o practică precum cea în discuție în litigiul principal poate fi justificată obiectiv de preocuparea de a asigura securitatea rețelei de transport al energiei electrice și înregistrarea corespunzătoare a consumului de

energie electrică, ținând seama în special de necesitatea de a facilita utilizatorilor finali un acces liber la contorul lor de energie electrică și în special de faptul că în presă s-au făcut cunoscute alte mijloace accesibile, atât pe plan tehnic, cât și financiar, care permit să se garanteze siguranța contoarelor de energie electrică.

- 111 Astfel cum rezultă din articolul 2 alineatul (2) litera (b) menționat, o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră, dar care poate crea o situație specială dezavantajoasă pentru persoane de o anumită rasă sau origine etnică, constituie o discriminare indirectă și, prin urmare, interzisă, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim, și în care mijloacele de atingere a aceluși scop sunt corespunzătoare și necesare.
- 112 În această privință, este necesar să se sublinieze că, având în vedere considerațiile și obiectivele amintite la punctele 72-74 din prezenta hotărâre, în cazul unei diferențe de tratament întemeiate pe rasă sau pe originea etnică, noțiunea de justificare obiectivă trebuie interpretată în mod strict.
- 113 În speță și astfel cum rezultă din decizia de trimitere și din observațiile depuse de CHEZ RB în fața Curții, societatea menționată arată că practica în litigiu a fost instituită pentru a combate numeroasele degradări și manipulările contoarelor de energie electrică, precum și racordările nelegale care ar fi fost constatate în cartierul în cauză. Practica menționată ar urmări astfel atât să împiedice fraudele și abuzurile, cât și să protejeze persoanele de riscurile pe care asemenea conduite le presupun pentru viața și sănătatea lor și să asigure calitatea și securitatea sistemului de furnizare a energiei electrice în interesul tuturor utilizatorilor.
- 114 În primul rând, trebuie să se admită, astfel cum a arătat de asemenea avocatul general la punctul 117 din concluzii, că, luate în ansamblu, asemenea obiective constituie obiective legitime recunoscute în dreptul Uniunii (a se vedea, în ceea ce privește combaterea fraudelor și a criminalității, Hotărârea Placanica și alții, C-338/04, C-359/04 și C-360/04, EU:C:2007:133, punctele 46 și 55).
- 115 În al doilea rând, este necesar să se sublinieze că, în conformitate cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, măsurile examinate trebuie să se justifice „obiectiv” prin asemenea scopuri.
- 116 În împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal și întrucât CHEZ RB se sprijină, în scopul justificării practicii în litigiu, pe existența a numeroase degradări și a numeroase racordări nelegale la contoarele de energie electrică care s-ar fi produs în trecut în cartierul în cauză și pe riscul perpetuării unor asemenea conduite, acestei societăți îi revine cel puțin, astfel cum a arătat avocatul general la punctul 115 din concluzii, sarcina de a stabili obiectiv, pe de o parte, existența și amploarea efectivă a conduitelor ilicite respective și, pe de altă parte, și având în vedere împrejurarea că au trecut de atunci aproape 25 de ani, motivele precise pentru care ar exista, în situația de fapt actuală, în cartierul în cauză, un risc major ca astfel de degradări și de racordări nelegale la contoarele de energie electrică să se perpetueze.
- 117 În cadrul sarcinii probei care îi revine în această privință, CHEZ RB nu se poate mulțumi să susțină că asemenea conduite și riscuri sunt „notorii”, astfel cum pare să fi procedat în fața instanței de trimitere.
- 118 În al treilea rând, dacă CHEZ RB este în măsură să stabilească că practica în litigiu urmărește în mod obiectiv obiectivele legitime invocate de ea, va mai fi necesar să se stabilească, astfel cum impune articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, că această practică constituie un mijloc adecvat și necesar pentru atingerea obiectivelor menționate.
- 119 Astfel cum a arătat avocatul general la punctele 121-124 din concluzii, în principiu și sub rezerva aprecierilor de fapt definitive care sunt de competența instanței de trimitere, o practică precum practica în litigiu pare să fie de natură a permite combaterea eficace a conduitelor ilicite din speță, pretins ținute, astfel încât condiția privind caracterul adecvat al unei asemenea practici în scopul atingerii obiectivelor legitime susținute pare să fie îndeplinită.

- 120 În ceea ce privește condiția privind caracterul necesar, în același scop, al practicii în litigiu, va reveni în special instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă cartierele urbane, precum cel în discuție în litigiul principal, în care CHEZ RB a pus în aplicare practica în litigiu prezintă asemenea particularități încât alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive nu ar permite soluționarea problemelor întâmpinate.
- 121 În această privință, KZD a arătat, în observațiile formulate, că alte companii de distribuire a energiei electrice ar fi renunțat la practica în litigiu, privilegiind alte tehnici în scopul combaterii degradărilor și manipulărilor, reamplasând în același timp, în cartierele în cauză, contoarele de energie electrică la o înălțime normală.
- 122 Revine instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă există, astfel, alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive pentru atingerea obiectivelor invocate de CHEZ RB și, în caz afirmativ, de a constata că practica în litigiu nu poate fi considerată necesară, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43.
- 123 Pe de altă parte și presupunând chiar că nu poate fi identificată nicio altă măsură la fel de eficace precum practica în litigiu, instanța de trimitere va mai trebui să verifice dacă inconveniente cauzate de practica în litigiu nu sunt disproporționate în raport cu obiectivele urmărite și dacă această practică nu aduce atingere în mod excesiv intereselor legitime ale persoanelor care locuiesc în cartierele în cauză (a se vedea în acest sens în special Hotărârea Ingeniørforeningen i Danmark, C-499/08, EU:C:2010:600, punctele 32 și 47, precum și Hotărârea Nelson și alții, C-581/10 și C-629/10, EU:C:2012:657, punctele 76 și următoarele).
- 124 Instanța menționată va trebui, în primul rând, să aibă în vedere interesul legitim al utilizatorilor finali de energie electrică de a avea acces la furnizarea de energie electrică în condiții care să nu aibă efect jignitor sau stigmatizant.
- 125 Îi va reveni de asemenea sarcina de a lua în considerare caracterul în același timp constrângător, generalizat și depășit al practicii în litigiu, care, cu certitudine, astfel cum s-a arătat deja la punctul 84 din prezenta hotărâre, este impusă fără distincție și în mod durabil tuturor locuitorilor cartierului în cauză, cu toate că, fapt pe care este necesar să îl verifice, majorității acestora nu le-ar fi imputabilă nicio conduită ilicită și aceștia nu ar putea fi ținuți răspunzători pentru asemenea acte cauzate de terți.
- 126 În aprecierea sa, instanța menționată va trebui, în sfârșit, să țină seama de interesul legitim al consumatorilor finali care locuiesc în cartierul în cauză de a putea consulta și controla în mod efectiv și regulat consumul de energie electrică propriu, interes și control care, astfel cum s-a subliniat deja la punctul 44 din prezenta hotărâre, au fost recunoscute și încurajate în mod expres de legiuitorul Uniunii.
- 127 Deși din considerarea tuturor elementelor de apreciere care precedă pare că trebuie să se rețină că practica în litigiu nu poate fi justificată în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, în măsura în care inconveniente cauzate de aceasta par disproporționate în raport cu scopurile vizate, revine instanței de trimitere, în contextul unei proceduri preliminare inițiate în temeiul articolului 267 TFUE, să efectueze aprecierile finale care se impun în această privință.
- 128 Având în vedere toate elementele care precedă, este necesar să se răspundă la a zecea întrebare că articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o practică precum cea în discuție în litigiul principal nu poate fi justificată obiectiv de dorința de a asigura securitatea rețelei de transport al energiei electrice și înregistrarea corespunzătoare a consumului de energie electrică decât cu condiția ca practica menționată să nu depășească limitele a ceea ce este adecvat și necesar pentru realizarea acestor obiective legitime și ca inconveniente cauzate să nu fie disproporționate în raport cu scopurile astfel vizate. Această situație nu se regăsește dacă se constată, fapt pe care trebuie să îl verifice instanța de trimitere, fie că există alte măsuri adecvate și mai puțin

restrictive care permit atingerea obiectivelor menționate, fie, în lipsa unor asemenea măsuri, că practica menționată aduce o atingere disproporționată interesului legitim al utilizatorilor finali de energie electrică care locuiesc în cartierul în cauză, populat în principal de locuitori de origine romă, de a avea acces la furnizarea de energie electrică în condiții care să nu aibă efect jignitor sau stigmatizant și care să le permită să își controleze în mod regulat consumul de energie electrică propriu.

Cu privire la cheltuielile de judecată

¹²⁹ Întrucât, în privința părților din litigiul principal, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Marea Cameră) declară:

- 1) **Noțiunea „discriminare bazată pe originea etnică”, în sensul Directivei 2000/43 a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică și în special al articolului 1 și al articolului 2 alineatul (1) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, în care totalitatea contoarelor de energie electrică sunt amplasate, într-un cartier urban populat în principal de locuitori de origine romă, pe stâlpi care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene, la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce în celelalte cartiere asemenea contoare sunt amplasate la o înălțime mai mică de doi metri, noțiunea menționată are vocație să se aplice indiferent dacă măsura colectivă menționată afectează persoanele care au o anumită origine etnică sau pe cele care, fără a poseda originea menționată, suportă, împreună cu primele, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă care rezultă din această măsură.**
- 2) **Directiva 2000/43, în special dispozițiile articolului 2 alineatul (1) și alineatul (2) literele (a) și (b) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a se putea stabili existența unei discriminări directe sau indirecte pe baza rasei sau a originii etnice în domeniile acoperite de articolul 3 alineatul (1) din această directivă, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă, la care se referă literele (a) și, respectiv, (b), trebuie să constea într-o atingere a unor drepturi sau interese legitime.**
- 3) **Articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o măsură precum cea descrisă la punctul 1 din prezentul dispozitiv constituie o discriminare directă în sensul acestei dispoziții dacă se dovedește că măsura menționată a fost instituită și/sau menținută din motive legate de originea etnică comună majorității locuitorilor cartierului în cauză, ceea ce este de competența instanței de trimitere să aprecieze, ținând seama de ansamblul împrejurărilor pertinente ale cauzei, precum și de normele referitoare la răsturnarea sarcinii probei prevăzute la articolul 8 alineatul (1) din directiva menționată.**
- 4) **Articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că:**
 - **această dispoziție se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a exista o discriminare indirectă bazată pe rasă sau originea etnică, situația specială dezavantajoasă trebuie să fi fost cauzată de motive de rasă sau de origine etnică;**

- noțiunea de dispoziție, criteriu sau practică „aparent neutră”, în sensul dispoziției menționate, se înțelege ca fiind o dispoziție, un criteriu sau o practică care sunt formulate sau aplicate aparent în mod neutru, adică în considerarea unor factori diferiți de caracteristica protejată, iar nu echipolenți cu aceasta;
- noțiunea „situație specială dezavantajoasă”, în sensul aceleiași dispoziții, nu desemnează situația de inegalitate deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă, ci înseamnă că în special persoanele de o anumită rasă sau origine etnică sunt cele care sunt dezavantajate, ca urmare a dispoziției, a criteriului sau a practicii în discuție;
- presupunând că o măsură precum cea descrisă la punctul 1 din prezentul dispozitiv nu constituie o discriminare directă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din directiva menționată, o asemenea măsură poate astfel constitui în principiu, în sensul literei (b) a articolului 2 alineatul (2) menționat, o practică aparent neutră care creează o situație specială dezavantajoasă pentru persoanele care au o anumită origine etnică în comparație cu alte persoane;
- o asemenea măsură nu poate fi justificată obiectiv de dorința de a asigura securitatea rețelei de transport al energiei electrice și înregistrarea corespunzătoare a consumului de energie electrică decât cu condiția ca măsura menționată să nu depășească limitele a ceea ce este adecvat și necesar pentru realizarea acestor obiective legitime și ca inconvenientele cauzate să nu fie disproporționate în raport cu scopurile astfel vizate. Această situație nu se regăsește dacă se constată, fapt pe care trebuie să îl verifice instanța de trimitere, fie că există alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive care permit atingerea obiectivelor menționate, fie, în lipsa unor asemenea măsuri, că măsura menționată aduce o atingere disproporționată interesului legitim al utilizatorilor finali de energie electrică care locuiesc în cartierul în cauză, populat în principal de locuitori de origine romă, de a avea acces la furnizarea de energie electrică în condiții care să nu aibă efect jignitor sau stigmatizant și care să le permită să își controleze în mod regulat consumul de energie electrică propriu.

Semnături